

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет
Aix-Marseille Université (France)
TESOL – Ukraine

**НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ
В МОВІ І КУЛЬТУРІ**

Збірник наукових праць

Київ 2017

УДК 821.09(100)(082)

НЗ5

Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових
НЗ5 праць / за заг. ред. А.Г. Гудманяна. О.Г. Шостак. - К.:Талком, 2017. -
343 с.

ISBN 978-617-7397-36-5

Збірник містить тексти доповідей X Міжнародної конференції з питань національної ідентичності в мові і культурі, що відбулася 17-18 травня 2017 року на кафедрі іноземних мов і прикладної лінгвістики Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

Організаційний комітет

Голова оргкомітету:

Гудманян А.Г., д-р філол. наук, проф., директор Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету

Заступник голови:

Шостак О.Г., канд. філол. наук, доцент, зав. кафедрою іноземних мов і прикладної лінгвістики Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету

Члени оргкомітету:

Артюшкіна О., канд. наук з лінгвістики, доцент каф-ри славістики, університет Екс-Марсель, м. Екс-ан-Прованс, (Франція)

Раду А.І., канд. філол. наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка

Рецензенти:

Дудок Р.І., д-р філол. наук, проф., зав. кафедрою іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка

Мосенкіс Ю.Л., док. філол. наук, професор, професор кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Чеснокова А.В., проф. каф-ри англ. філол. і перекладу Київського університету імені Бориса Грінченка

*Рекомендовано до друку Вченою радою Гуманітарного інституту
(Протокол № 3 від 19 квітня 2017 р.)*

ISBN 978-617-7397-36-5

© Національний авіаційний університет, 2017

© Колектив авторів, 2017

КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЇ ТЕРМІНА В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Постановка проблеми. Термін, як і будь-яка мовна одиниця, має денотативно-десигнативну, а іноді і конотативну характеристики. Денотат є узагальненим образом референта і його заступником у свідомості людини. Класифікаційно-абстрагуюча здатність десигната дозволяє чітко структурувати змістовну сторону поняття, що виражається терміном. Мотивованість терміна, тобто максимальна відповідність структури терміна змістовній структурі виражається поняттям, що у сучасному термінознавстві є однією з дискусійних проблем. В ідеалі термін повинен бути абсолютно вмотивованим: це значно полегшує його запам'ятовування і використання. Однак на практиці така вимога не завжди виконується.

Для термінознавства надзвичайно актуально дослідження ознаки вмотивованості терміну. Серед дослідників термінологічної мотивованості можна відзначити роботи О. Блінової, Т. Канделаки, В. Лейчика, О. Селіванової та ін...

Однак проблема мотивованості терміна до кінця не вирішена, залишаючись однією з найскладніших і неоднозначних в сучасній лінгвістиці.

Метою статті є дослідження проблеми вивчення мотивації терміна в сучасній лінгвістиці за допомогою когнітивно-ономасіологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. У когнітивній лінгвістиці термінознавчі дослідження зосереджені переважно на суб'єкті або суб'єктах номінації. Процес породження номінацій розглядається як прагматична діяльність людини, яка таким чином інтегрує суму знань і репрезентує її у формі номінативної одиниці. Когнітивна ономасіологія ставить перед собою низку завдань: аналіз лінгвоментальної природи процесу номінації, пояснення зв'язку ономасіологічної структури зі структурами знань про об'єкт номінації, розгляд мотивації номінативних одиниць як когнітивно-ономасіологічного феномена, створення її нової типологізації, когнітивне обґрунтування тексту / дискурсу як номінативної одиниці й опис його ономасіологічної організації з когнітивних позицій [8, с. 27].

Когнітивне вивчення номінативних процесів дає можливість визначити, «які набори концептів і чому вербалізуються у тій чи іншій мові та яка конкретна форма обирається для вирішення завдань номінації [8, с. 54].

Першочерговою метою когнітивно-ономасіологічного аналізу є дослідження механізму мотивації як наскрізної у процесі номінації лінгвопсихоментальної операції встановлення семантичної та формальної залежності між мотиватором і похідною номінативною одиницею (мотивованим знаком) на підставі зв'язків різних компонентів структури знань про позначене [1, с. 109].

Основою сучасних когнітивно-ономасіологічних моделей є базові дослідження з традиційної семантико-структурної ономасіології. Так, встановлено, що поява номінативних одиниць в будь-якій мові відбувається наступними шляхами:

1. Створення номінатива (невмотивованого і мотивованого, закономірного, узуального, okazіонального); 2. Переосмислення номінатива; в тому числі розвиток парадигматично-обумовленої зміни значення слова; 3. Запозичення.

Згідно до обраного когнітивно-ономасіологічного напрямку дослідження мотивації, терміни доцільно розглядати у їхньому взаємозв'язку з процесами сприйняття та членування певного фрагменту дійсності в сучасній українській мові. Аналіз послідовності розумових операцій, які опосередковують семіотичне поєднання знань про номінацію предмету з його відповідником у мові, може бути здійснений на підставі моделі породження (продукування) номінативної одиниці. Зміст терміна «продукування» в такому контексті акцентує увагу на поступальному русі до відповідного продукту, термінологічна сполука «модель породження» вживається в сучасному мовознавстві насамперед за традицією, частково втративши свою приналежність тільки до генеративізму, у межах якого вона виникла.

Процеси творення та внутрішньої мотивації номінативних одиниць

О. Потебня характеризував як ланцюг когнітивних операцій, визначаючи основним творення мисленнєвого образу того, що «за своєю сутністю є невираженим, хоч і найближчим людині» [6, с. 114]. При цьому, процес номінації, створення нового номінативного знака, обов'язково проходить кілька етапів (за М. Янценецькою):

0 етап – підготовка ідеального змісту;

1 – знаходження мотивувальної ознаки та форми його вираження, здатної ввести нову одиницю в відповідну мовну систему;

2 – вибір значення, що класифікує підкреслює специфіку похідного слова, і зовнішньої оболонки;

3 – створення (відновлення) цілісної лексичної системи [11, с. 60-61].

На думку Л. Жаналіної, така модель «дає можливість побачити словотворчу діяльність “знизу”, атомарно та виявляє модельний характер діяльності людини в галузі словотворення» [3, с. 103].

Мотивованість термінологічної одиниці слід розуміти як структурно-семантичну властивість слова, що є одиницею мови для спеціальних цілей. Ця властивість дозволяє усвідомити взаємозумовленість звучання і значення терміна на основі його співвіднесеності з іншими лексичними одиницями мови і приналежності до певної терміносистеми [2, с. 81].

Мотивованість терміну може вказувати на місце поняття, що позначається, в цілій ієрархії взаємно підпорядкованих понять. Так, В. Лейчик зазначає: «Дійсно, коли лексична одиниця починає виступати у функції терміна, нас вже цікавить не пояснення її значення і форми останнім попереднім лексичним значенням, а пояснення термінологічного значення і вибору форми останнім попереднім нетермінологічеським значенням (якщо воно є у лексичної одиниці) і місцем терміна в системі термінів» [12, с. 30]. Т. Канделакі і С. Шелов бачать особливість мотивованості терміну в його зв'язку з дефініцією [4; 10].

Отже, всі слова мови поділяються на невмотивовані і мотивовані. Невмотивоване слово – це слово, що умовно позначає дійсність. Мотивоване слово (мотивема) – це слово, семантично виведене з однокореневого слова. Слід зазначити, що одне мотивоване слово може мати кілька мотиваторів. Залежно від мотивуючого слова вмотивованість буває морфологічною і метафоричною.

Морфологічна вмотивованість – це така вмотивованість, при якій значення мотивуючого слова цілком включається в значення мотивеми [3-5]. Так, наприклад, відносинами прямої основної мотивованості пов'язані іменник «буріння» і дієслово «бурити», оскільки значення слова буріння повністю включає в себе значення мотивуючого слова, тобто слово бурити виступає в ролі лексичного мотиватору. Але також існує і структурний мотиватор, за допомогою якого можна визначити, до якої частини мови належить мотивема. Структурним мотиватором слова «буріння» є «горіння». Загальний суфікс -інн- вказує нам на те, що слово є іменником, утвореним від дієслова, і вказує на якийсь процес.

При метафоричній мотивованості значення похідного слова ґрунтується на переносному значенні мотиватору [8, с. 9].

Лексична одиниця «шапка таблиці» у сучасному науковому дискурсі – є метафорично мотивованим терміном, так як присутнє порівняння з зовнішніми ознаками шапки – головного убору. Звідси випливає, що його метафоричним лексичним мотиватором служить слово шапка.

Встановлення особливостей мотивованості терміну необхідно для вирішення проблеми переваги мотивованого / невмотивованого терміна. З одного боку, в термінології переважає мотивотермінологічний тип номінації. З іншого – відсутність або неповна вмотивованість є «скоріше правилом, ніж винятком, що не суперечить, а узгоджується з природою терміну» [10, с. 265].

Прикладом повністю вмотивованої одиночної лексеми є слово «безвідмовність», яке в науці позначає здатність об'єкта безупинно зберігати працездатний стан протягом деякого часу і деякого напрацювання. Даний термін є міжсистемним, так як слово «безвідмовність» має нетермінологічне значення, що реалізується в загальнонародній мові; «безвідмовність» риса людини, яка ніколи не відмовляється від доручення, прохання. Безвідмовність в значенні характеру людини є метафоричним лексичним мотиватором терміну «безвідмовність», так як властивість об'єкта порівнюється з характером людини. Структурні мотиватори терміна безвідмовність – слова бездіяльність, ошадливість, доступність, де суфікс -ість- вказує на те, що дане слово є іменником, що називає абстрактну ознаку.

Прикладом частково вмотивованої одиночної лексеми є термін факел. У терміносистемі нафтогазової сфери, факел позначає результат спалювання попутного газу на нафтових родовищах. Лексичний метафоричний мотиватор – слово факел, яке в іншій терміносистемі називає світильник на рукоятці або коротку палицю з намотаною на кінці просмоленим клоччям. Можливо, при спалюванні попутного газу утворюється конусоподібне полум'я, звідси приховане порівняння. Структурний мотиватор відсутній.

Вчені висловлюють багато міркувань з приводу недоліків мотивованих термінологічних одиниць. Наприклад, вмотивованість терміна не завжди відображає внутрішню логічну структуру поняття. У деяких випадках затемнення внутрішньої форми спеціального найменування просто необхідно (наприклад, якщо об'єкт характеризується розмитістю кордонів) [7].

Для вирішення цієї проблеми необхідно встановити, «які ознаки номінативного поняття кладуться в основу номінації» і «яке оптимальне число цих ознак, необхідне і достатнє для створення адекватного терміна» [11, с. 32].

Поширена думка про те, що термін повинен відображати найбільш істотні ознаки денотата, виявилася ідеалістичною. Вмотивованість – це поняття синхронних процесів, а системність змінюється в діахронії в силу зміни логіко-понятійної структури галузі [5].

Прагнення до створення мотивованих термінів призводить до появи недериватовдатних багатокомпонентних одиниць. Їх довжина перешкоджає осмисленню наукового поняття. Функціонування таких одиниць ускладнено.

Висновки. Однією з найважливіших ознак спеціальної лексики є вмотивованість, оскільки вона безпосередньо пов'язана із соціальною функцією самих термінів – забезпечувати потреби спілкування в певній професійній спільності.

Дослідження ономазіологічного процесу домінування дає можливість визначити не лише закономірності процесу називання предмета, а й процеси вибору суб'єктом номінації тих чи інших мотиваторів з концептосфери уявлень про навколишній світ, а також співвіднести мотиваційну базу вторинного позначення з прямим первинним значенням.

Література

1. Баландіна Н. Ф. Предикатно-аргументне представлення семантики речення / Н. Ф. Баландіна // Мовознавство. – 1992. – № 2. – С. 60-65
2. Блинова О.И. Мотивология и её аспекты. – М.: КРА- САНД, 2010. – 304 с.
3. Жаналина Л. К. Номинация и словообразовательные отношения. Спецкурс / Л. К. Жаналина. – Алма-Аты : Изд-во Алма-Атинского ун-та, 1993. – 179 с.
4. Канделаки, Т.Л. Семантика и мотивированность терминов /– М.: Наука, 1977. – 167 с.
5. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения: учеб. пособие / Т.Р. Кияк. – К.: УМК ВО, 1989. – 104 с.
6. Кривченко Е. Л. Очерки по ономазиологии / Е. Л. Кривченко. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1989. – 130 с.
7. Лемов А.В. Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии) / А.В. Лемов. – Саранск: Изд-во Мор- дов. ун-та, 2000. – 192 с.
8. Санникова Н.Ю. Мотивированность и производность слов в современном русском языке: Методические рекомендации. – Астрахань: Издательский дом «Астраханский университет», 2006. – 17 с.

9. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фитосоциологического центра, 2000. – 248 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля, 2008. – 712 с.
11. Шелов С.Д. Опыт построения терминологической теории: значение и определение терминов: дис. ... докт. филол. наук / С.Д. Шелов. – М., 1995. – С. 242–293.